

پنجابی کلاسیکی شعری صنف - کبیت

عاصمہ قادری ☆

Abstract:

The kabit is an old metre based form of Punjabi verse. The eminent scholars of Punjabi agree on the length of lines and Stangza of Kabit. Examples of kabit from numerous writers to illustrate the variety of subjects found in kabit poetry have been presented in the article. This ranges from ethical wisdom to exploits of militant heroes.

صنف عربی زبان وا لفظ اے، ایہدا مطلب ہے قسم انگریزی وچ صنف واسطے "Gerre" ورتیا جاندا ہے۔ ادب وچ لفظ صنف، ہیئت دیاں قسماں واسطے ورتیا جاندا ہے۔ ادب نوں سمجھن واسطے دو طریقے ورتے جاندے نیں موضوع دا ویرواتے ہیئت دا ویروا۔ پُرائیاں وقفاں وچ موضوع نوں زیادہ اہمیت دتی جاندی سی۔ موضوع دی چون نوں بنیادی گل سمجھیا جاندا سی۔ بنتر موضوع دے تابع سمجھی جاندی سی۔ ویلے دے مال ایہہ نظریہ بدلدا گیا۔ ہن موضوع نوں بنتر دا ای اک حصہ سمجھیا جاندا اے۔ بنتر دی ترکیب تے ترتیب ای لکھن والے دا اصل فن اے ایسے اُتے اوہدی پرکھ ہونی اے۔ پنجابی شعری صنفاں وچوں کبیت اک اجیہا شعری روپ ہے، جیہڑا اجوکے سہ ورلا ای لبھدا اے۔ پرائن ویلیاں وچ ایہدی ورتوں ہوندی سی، تے برج بھاشا توں اڈسنکرت تے پنجابی وچ ایس دے نمونے لبھدے ہن۔ کبیت دی صنف وچ پنجابی شاعراں ڈھیر لکھیا۔ کبیت دی بنتر تے موضوع بارے سوجھناں دے وچار وی ویکھ لیئے۔

☆ لیکچرار شعبہ پنجابی، اورینٹل کالج، پنجاب یونیورسٹی، لاہور

کہت دیاں ہن تائیں ہویاں تعریفاں تے اک جھات پالینے۔ ”مہاں کوش“ وچ کہت دے معنے ہن:
1۔ ”کوتر، سنگیا۔ کوتا۔ کاوی موتن کہی منو ہر مال گئے

تک اچھر مطلب رتجھ رجھاوے
پریم کو پنہ کتھا ہر نام کی
اگر اٹھی ینا سناوے
ٹھا کر، سوکو بھاوے ہے جی
سوسجا مے بدھپن پاوے
پنڈت لوگ پرینن کو کوئی
چت ہرے سو کہت کہاوے

2۔ کوپن، کوپنا۔ 3۔ اک چھند۔ سامانی کر کے سبھ چھند کہت (کوتر) کہے جاسکدے ہن۔ پرنٹ
ویش کر کے اک دنڈک جات ہے ایس داناؤں ”منہر“ ارتھوا ”منہرن“ ہے۔ (1)
”پنجابی کوش“ وچ کہت دے معنے ہن:

”اکھراں دا ورنک چھند جس دے چار چرن ہوندے ہن تے ہر چرن وچ تن و سرام
اٹھ اٹھ اکھراں اُتے، اتے چوتھا و سرام ست جاں اٹھ اکھراں تے ہوندا ہے، اتے انت گورو
ہوندا ہے“ (۲)

”ہندی اُردو لغت“ وچ دتے معنے نیں:

کب۔ (کوی) شاعری کپنا۔ (کوتا) شعر۔ نظم۔ قطعہ
کہت۔ (کوت) شاعری کپنائی۔ شاعری۔ (۳)

تنویر بخاری ”پنجابی اُردو لغت“ وچ لکھدے ہن:

کہت = 1۔ شعر، بیت، نظم، گوتا۔ 2۔ پنجابی کی ایک صنف سخن 3۔ ایک بحر یا وزن کپنا = کوتا، نظم (۴)
Platts دی ڈکشنری موجب:

کبت = (۵) A sort of verse in Hindi poetry, a poem, poetry, song

ڈاکٹر تن سنگھ جلی ساہت کوش وچ کبت بارے لکھدے ہن:

”کبت اک ورنک چھند ہے۔ ”کبت“ شبد سنسکرت دے ”کوٹو“ توں بنیا ہے۔ ایس لئی ایس دی سنگیا ”گوتا“ ہے ایس کر کے سارے چھنداں نوں کبت (کوٹو) کہیا جاسکدا ہے۔ کبت مکت جات دا چھند ہے۔ ”منہر“ اتے ”منہرن“ ایس دے ہورناؤں ہن“ (۶)

عبدالغفور قریشی دا وچارا ہے:

”کبت پرانا چھند اے۔ جس وچ کئی مصرعے اک وزن تے اک ردیف قافیے مال بار بار لگاتار آوندے نیں۔ آخری مصرع وکھرا ہوندا اے۔“ (۷)

مولانا بخش کشتہ لکھدے ہن:

”کبت جملے نوں کہندے ہن۔ یعنی کئی ہوتی بات جو اک واری منہ وچوں نکلے ایس دے ہر مصرعے دا چوتھا ٹوٹا کجھ چھوٹا ہوندا اے۔ ایہہ لمے بحر وچ چار مصرعے دا ہوندا اے۔“ (۸)

غلام یعقوب انور وی ”بول تے تول“ وچ کبت بارے لکھیا اے:

”چار مصرعیاں والا ورنک چھند ہوندا ہے“ (۹)

کبت دی بتر بارے ”مہاں کوش“ تے ساہت کوش وچ ویرا کیتا گیا ہے۔ ”مہاں کوش“ وچ کبت دی بتر ایس پرکار ہے:

”ایس دا لچھن ہے چار چن۔ پرت چن 31 اکھرتن و شرام اٹھ، اٹھ اکھراں تے چوتھا ست پرانت گرو، ایس چھند وچ سم ورنماں پر یوک اتے اُپر اس رچنا نوں بہت منوہر بنا دیندے ہن۔ بھاویں اُپر دسیا لچھن ہی کبت دا پورن ہے پر کویاں نے ایس دی چال نوں سندر رکھن ایہہ نیم بھی تھا پے ہن:

1- آد وچ لگھ لگھ، ارتھات جگن روپ اک پد نہ ہووے

2- تلگن روپ تک پد بھی ارنجھ وچ وورجت ہے۔

- 3- چار اکھراں پکھوں تلگن نہیں ہونا چاہیے۔
- 4- انت وچ تن اکھراں دا اک پد، جو لگن روپ ہووے اتم نہیں۔
- 5- تگ دے انت گزر لگھ لگھ گزر ارتھات بھگن اتے گزر نہیں ہونے چاہیے۔
- 6- چارے وشرام دے شبد ٹھیک گنتی پر سمپت ہونے چاہیے ایہہ اتم نہیں کہ ادھا شبد پھیلے وشرام مال ادھا اگلے وشرام مال جوڑیا جاوے۔
- 7- سم پد مال سم، دکھم پد مال دکھم، ملاوٹا چاہے سم مال دکھم ملن توں چھند دی مدرتا نہیں رہندی“ (۱۰)

”ساہت کوش“ وچ دتی کہت دی بہتر اینج ہے:

”کہت دے لچھن ایس پر کارہن۔ چار چرن پرت چرن 31 اکھر، تن وشرام اٹھ اٹھ ورن اتے، چوتھا وشرام ست اکھر اتے انت کورو۔ ایس چھند وچ سم ورنماں دا پر یوگ اتے پیراں، رچنا نون منوہر بنا دیندا ہے ایس دے آد وچ جگن تے تلگن روپ وورجت ہے، چار اکھراں پکھوں تلگن تے انت وچ تن اکھراں دا لگن روپ نہیں ورتتا چاہیدا۔ تگ دے انت وچ تلگن نہیں چاہیدا۔ وشرام دے چارے پد ٹھیک گنتی اتے سمپت ہونے چاہیدے ہن۔ پہلے وشرام دا ادھا اکھر دو جے وشرام دا ادھا اکھر نہیں ہونا چاہیدا۔ سم پد لئی سم، دکھم پد مال دکھم ملاوٹا چاہیدا ہے سم مال دکھم ملاوٹا دوش نیا جاندا ہے۔“ (۱۱)

کہت بارے محمد آصف خاں ہوراں دے وچار ہن:

”ایہہ چھند چار مصرعیاں دا ہوندا ہے۔ ہر مصرعے وچ 31 جاں 32 اکھر ہوندے ہن۔ ہر مصرعے وچ چار وشرام۔ پہلے تن وشرام اٹھاں اٹھاں اکھراں تے، جد کہ چوتھا وشرام ستاں جاں اٹھاں اکھراں تے آوندا ہے۔“ (۱۲)

ڈاکٹر تن سنگھ جگی ایس توں اڈ کہت بارے ہور جانکاری وی دتی اے:

”کرپان“ تے ”گھنا کری“ وی کہت جاتی وچوں ہی گنے جاندا ہے ہن۔ کرپان دے

پریت چرن 32 اکھر، اٹھ اٹھ ورناں تے چار وِسرائ، ہر اک چرن داستواں، پندرھواں، بیبواں، اکتیواں اکھر گرو، ایہناں دے نال داستھات اٹھواں، سولھواں، چوویواں، بیبواں لکھو ہوندے ہن۔ گھنا کِری وِچ وی پریت چرن 32 اکھر، چار وِسرائ دی تھاں۔ چار وِسرائ دی تھاں سو دے دو وِسرائ ہونے ہن۔ رُوپ گھنا کِری، اتے جل ہرن گھنا کِری دے دو ہور رُوپ وی ہن۔ کئی کویاں، پنگل شاستریاں نے ”کہت“ نوں دندک وی لکھیا ہے۔ دندک کہت وی ہوندا ہے، پر ایہہ ضروری نہیں کہ ہر دندک کہت ہووے کیونکہ 32 ماتراں توں ادھک پریت چرن رکھن والے ”ماترک دندک“ اتے 26 ورناں توں ادھک پریت چرن رکھن والے ”ورن دندک“ اکھواندے ہن۔“ (۱۳)

کہت دی بُتر بارے گیان چند لکھدے نیں:

”ک مفتوح اورب مکسور۔ یہ چار مصرعوں کی نظم ہوتی ہے۔ ہر مصرع میں 31 اکثر (حرف) ہوتے ہیں۔ صرف اکثر کو گن لیجیے وہ طویل ہوں یا حقیف۔ اس طرح وزن کے معاملے میں بہت آزادی ہے۔“ (۱۴)

کہت دی بُتر بارے رتن سنگھ جگی، بھائی کاہن سنگھ تے گیان چند ہوراں دی رائے اکو اے۔ کہت دی تعریف تے بُتر گروں سوال ایہہ ہے کہ کہت دی ورتوں کدوں توں ہور ہی اے ایہہ شعری رُوپ کدوں جمیا رتن سنگھ جگی ہوراں کجھ کھوج کدھی اے۔

”کہت برج دے کویاں دامن بھاوندا چھند ہے برج بھاشا دے پر بھاونال ہی ایہہ چھند پنجابی وِچ پرچلت ہویا۔ پنجابی وِچ سبھ توں پر اتن کہت گنگ بھٹ دے ملدے ہیں ایس توں پچھوں جوگ سنگھ، بھگوان سنگھ، بنس وال، سادھوسد رام آدائیک کویاں نے اپنے قصیاں وِچ ایس چھند نوں اُستادی نال ورتیا ہے۔“ (۱۵)

رتن سنگھ جگی ہوراں دے دے کویاں وِچوں گنگ بھٹ دے کہت دی ونگی تاں نہیں لہھ سکے آسیں۔ پر جوگ سنگھ، بھگوان سنگھ تے ہوراں شاعراں دیاں کہتاں دے نمونے پیش

کرنے آں۔ امام دین ہاتف نے ”پورن بھگت“ دا پورا قصہ تے نہیں لکھیا پر لوہاں تے پورن دی گل بات نوں مکالمے دی شکل وچ لکھیا ہے۔ لوہاں اپنے من دی بات پورن نوں دسدی ہے۔ اپنی جوانی دے دکھ روندی تے پورن توں پیار منگدی ہے۔ پورن لوہاں دی ہر گل دا ٹکراواں جو اب دیندا ہے تے اپنے دھرم تے قائم رہندا، تے آکھدا توں میری ماں ہیں۔ لوہاں ٹھسے دی آگ وچ سڑدی بلدی اتر دیندی ہے پئی توں اچھراں دا پتر ہیں میں سلوان دی تپتی ہاں تیری ماں نہیں۔ پھیراؤہنوں سزا تے قتل دے ڈر راہیں وی دھمکاؤندی ہے۔ اخیر راجہ لوہاں دیاں گلاں وچ آکے پورن نوں قتل دا حکم دے دیندا ہے۔

پورن: تو میرے پتا دی رانی میں پتر اسی دا ہاں نی۔ تو مات میری ماتانی تیرا میں پتر پرانی ہیں۔
 لوہا: توں ہیں اچھراں دا جابا۔ نو ماہ جن گر بھ اٹھایا۔ لاچھاتی شیر بلایا لوہا تیری دلبر جانی ہے۔
 پورن: تو جھگڑیں وانگ وکیلاں۔ کر کر کے عذر دلیاں۔ نہیں کرنا کرم اھیلاں جیہا توں کرم کمائی ہیں۔
 لوہا: آسن اے بھی کہنا جے جیوند جاگدا رہنا۔ نہیں دکھ پویگا سہنا سوچ جو میں سمجھانی ہیں
 پورن: توں ڈر دے نال ڈرانا۔ کر قتل تو کر پروانا۔ میں کرنا کرم برانا تو مینوں کیہ سمجھانی ہیں۔
 دلا بھٹی پنجاب دا جیہا سورما جس دیاں واراں وی گائیاں جانداں نیں۔ اکبر بادشاہ نال اوہدے ٹکراؤں بھگت کرپا رام نے کہت وچ لکھیا اے۔ کہت دی پتر ویکھو تے چار مصرعے نیں۔ ہر مصرعے وچ تن ویرام نیں تے ہر مصرعے دا اخیر لافیا رلدا اے۔

علی کہند اڈلیا دوائیں گھوڑے میریاں نوں اکبر بادشاہ دے کروں فریاد دے
 باپ داوا تیرا ان ماریا اچکیا دے ہوئی ہے مدت نہیں رہا یاد دے
 دلا دھکا دیکے مار علی نوں نکال دیوے نٹھ گھر اپنے نوں کرن فساد دے
 کرپا رام علی کلی چڑی جو مڑ وریا سی جل کمذات کاہوں بھدا ہیں باد دے
 علی جو سوداگر لاہور آیا بادشاہ دے عاجز غریب ہو کے عرض گزار دا
 پنڈی تیری وچ اک دلا مشہور ہویا گھیر کے مسافراں نوں لٹے نالے مار دا

مار مار بس بس پنڈی میں ضرور اوبھی آپے راج کرے ڈر نہیں سرکار دا
 کرپا رام بادشاہ کرو دھ بڑا ہو گیا ہے علی جو سودا گرنوں بات ہے چتا روا
 شاعر کرپا رام دا لکھیا قصہ ”روپ بسنت“ بیت، ڈیوہڑ، دوہراتے کہت وچ لکھیا
 ہوا اے۔ اک راجے دے دو پتر اں روپ تے بسنت دی کہانی اے، جو متری ماں دے
 سلوک پاروں دیسوں بدلیں ہوئے۔ اوکڑاں چوں لنگھے تے اخیر آپنے دیس پر تے۔ کرپا رام
 نے کہت دے چار مصرعیاں وچ ہر مصرعے دے تن قافیے و سرام والے تے چوتھا پورے کہت
 دا اکورکھیا اے وگنی پیش ہے:

رہے آ کھدا توں دس رانی میں ہاں تیرے دس کرگل ہس ہس نہیں کہیا تیرا موڑ ساں
 نہیں ہو ڈانواں ڈول مونہوں سچ بول چند جان دیاں گھول کسے گلوں نہیں ہوڑ ساں
 تیرے من کی ہے آئی سدھ بدھ توں کوئی دس توں صفائی تیرا کہیا کر چھوڑ ساں
 تیرے باجھ میں ہیرن تیری میری اک جان تیرے مال ہے جہان رام جوڑ تیرے جوڑ ساں
 گنگا رام دی لکھی ”سوئی“ وچ کہت دی بتر ایہو اے جو ”قصہ روپ بسنت“ وچ اے:

سوئی سنی سی سنگ چڑھ گیا کوڑھا رنگ دونویں زلفاں مارن ڈنگ گل لکن کالیاں
 بھواں دس کمان نین مار دے نشان لال دیکھ پریشان لبان سرخ متوالیاں
 دند سچے موتی آبی گلاں لہکن مہتابی مکھ سوہناں گلابی کنیں سچ رہیاں والیاں
 گنگا رام نوں سنگار بیٹی ڈھال تلوار چوٹاں لکھ تے ہزار مہینول سنبھالیاں

باراں ماہ پنجابی دی اک صنف اے۔ جس وچ سال دے باراں مہیدیاں دے
 ناواں دے مال شاعر آ پنیاں اندر لیاں حالتاں نوں بیان دے نیں۔ سادھو گنگا رام ہوراں
 نے اک نواں کم کیٹا کہ باراں ماہ نوں کہت وچ لکھیا اے۔ چار مصرعے تن و سرام ہر
 مصرعے دے تن قافیے تے چوتھا پورے کہت دا اکواے موضوع وی کوئی ہجر وچھوڑا نہیں
 سگوں نام ول دھیان دوایا اے جو چھنکا را اے سبھ لئی تے سچ اے۔

مگھر لیما دیکھ تیرا لکھ دتا لیکھ سارا گوکد اہے بیکھ چے نام پار بے
 سارے تو وید گوکدے لے گوڑنوں توں پھوکدے سرپ پھیر چھوکدے ڈنگ توں ابھار بے
 ساد ہو دیکھ بزبان لیندے رب کو پچھان تے جائے قربان بیچ تت مار بے
 دیکھ چار کرے پد چار سو دھ لئے جد تے کبت بنے تہ پنگل دی کار بے
 کبت دا اک بڑا سو ہنا نمونہ استاد صاحب دیال دی لکھی کتاب ”دل بھراوا“ اے جس وچ
 کبت نوں بھر پور ورتیا گیا اے۔ چالیہہ مصرعیاں وچ بیماریاں تے اوہناں دے علاج دے گئے
 نیں، ہر مصرعے دے تن قافیے آپس وچ رلدے نیں تے چوتھا سارے مصرعیاں دا اکو ای اے
 وگی ویکھو

صاحب دیال ہوتیار چے سائیں کو چتار عام طور پر اپار کچھ حکمت بتاؤں میں
 کسے بے سریر تائیں ہووے سر پیڑ کا ہڑہ کا ہڑہ گاوا شیر تہ پیر سے پلاؤں میں
 مانجیو لیا بیماری ہووے کسے مرد ماری سیر کراں جھب جاری اور ہل کراؤں میں
 گنگا جیہا جل نہیں ریل جیہا بل نہیں سب جیہا پھل نہیں خوشی مال کھاؤں
 گرم آفتاب جیہا سرد ما مہتاب جیہا پھل نہ گلاب جیہا سنگھنا سنگھناؤں
 رنگ نہ شہاب جیہا سیر نہ کتاب جیہا سکھ نہیں خواب جیہا رات کو سوہاؤں
 نور نہیں چن جیہا تر پت نہیں ان جیہا حوصلہ نہ دھن جیہا حق سے کماؤں
 ایسے کتاب وچ کبت دے اسی (80) مصرعیاں وچ اوہ شیواں گنوائیاں نیں جو اک دے بغیر دو جی
 نہیں حاصل ہندی:

سایہ رکھ باجھوں بچہ گکھ باجھوں اور بھوکھ باجھوں روٹی ناں ناہیں
 پانی پیاس باجھوں جسم ساس باجھوں اور پاس باجھوں امتحان ناہیں
 مچھی جل باجھوں ٹھگ چھل باجھوں اور بل باجھوں پہلوان ناہیں
 محفل تالی باجھوں ہاسہ سالی باجھوں مالی ڈالی باجھوں بوستان ناہیں

برکت علی ڈاکو واقصہ بھائی سنگھ نے برکت دی بنتر وچ لکھیا ہے۔ چنگے ماپیاں دی اولاد
 سی برکت علی پر ڈاکے مرن لگ پیا۔ ماپیاں تھیرا سمجھایا پر اوہ نہ سمجھیا۔ اپنی ایس اٹ مار وچ اپنا ہنیر
 پایا اوں پئی اپنیاں نوں وی لٹن لگ پیا۔ ہن برادری دے لوکاں رل متا پکایا تے برکت علی نوں پھڑ
 کے پولیس حوالے کیتا تے اوہنوں سزائے موت ہوئی۔ برکت علی نے امرتسر تے لاہور دے وچکار
 کنیاں جاناں مار کوائیاں تے گھراں وچ اُجاڑے پائے۔ ایس قصے وچوں ونگی پیش ہے۔
 برکت علی دھاڑے ماردا سی دنے رات ہل جھل دھوم پئی وچ دیس سارے جی
 امرتسر تے لاہور وچ ضلع دے مارے گنڈا سے سیس کنیاں دے اتارے جی
 ورت فقیر دیاں بھنیاں نہ چھڈ دا سی ویکھدا ننگے بھکھے عاجز وچارے جی
 راہی پندھ بند ہوئے ڈردا نہ جائے کوئی تھوڑی سی گل چکھے بھارے کریندا کارے جی
 منگتے کنگال دیاں جھلیاں وی کھوہ لیندا سیس وڈ سنیانا مارنے توں سنگدا
 پھر گئی دوہائی جیونے موڑ تے نظام وانگ اکو ہے قدر شاہوکار تے ملنگ دا
 پسو پچھی ڈکھی کیتے بت وچ رہیاں دے فصلاں اُجاڑ جاندا جیہڑے گاہوں لنگھدا
 سنگدانا لے رتا اپنے پر لیاں پاسوں سپ وانگوں پی کے دودھ چکھوں تائیں ڈنگدا
 شاہ مراد خان پوری دا برکت ہے:

برہوں کے جانا مائے رت پیوے ماس کھائے سول دیکے منجی پائے سینے برچھی ساردی
 کملی دیوانی وناں اتن بیٹھی کتھوں کتاں بھل گیاں سبھے متاں طالب ہاں دیداردی
 جتھے ہووے جانی میرا سو لکھ کراں اتھائیں پھیراجی تے جان ہے اتھے میرا خوبی دیکھاں یاردی
 ہے مراد ایہہ ولدی میری صورت دیکھاں سونئی تیری کوئی ہووے یارا تیری بے بے ہاں سنساردی
 اک ہور برکت ہے:

بندگی نہ کروا بندہ ادھیوں ہور کے مندارا تیں دیہاں ایہا دھندار ب نہ چتا روا
 رستا تا نہیں رس، من بھی نہ کیتوئی وں، اینویں گئی کھیڈ ہس، لیکھا نہ شمار دا

دیکھد انہ بھکھا ننگا سندانہ و جے ڈنکا راون جیون مورس لکا آوے خم ماردا
 ہک کوئی جو آوے جگ پر اوہ جیوندیاں ہی ہے ہر جے آپ نوں وسار کر سائیں نوں چتاردا (۲۶)
 نیاز دے کہت وی بہت مشہور نہیں:

چور دا بیرانہ بُرا آدمی زمانہ بُرا کولی دا نشانہ بُرا دیوندا ہے مارچی
 دیوناں اوصار بُرا سپ نوں پیار بُرا مولی دا ڈکار بُرا کرے جو بیزار جی
 زہر دا ہے کھانا بُرا کجھرانڈے جانا بُرا نیہوں دا لگانا بُرا کرے جو خواری
 نیاز عالماں نوں راگ بُرا کواریاں سہاگ بُرا یاردا وراگ بُرا کرے جو پیار جی (۲۷)
 نیاز احمد دے کہت نمبر 22 دی بہتر وچ آخیر والا قافیہ رلدا ہے:

میسٹ وچ راگ تے نماز وچ مندراندی مولوی ہے کیہڑا دس جائیکے گزاردا
 شینہ کول بکری تے دودھ کول ہلیاں وساہ کرنا استری واکم ہے کواردا
 نھیاں دے کول رونا راگ کول ڈریاندے گنگیاں دے مال مز نہیں گفتاردا
 نیاز احمد کھکھڑیا ندے واڑے راگھی گدڑاں نوں نگرناں دے کول دانے کاسنوں کھلاردا (۲۸)

کہت دی خاص بہتر نے پنجابی شاعری وچ ایہدا آپنا وکھرا مزاج بنایا اے۔ ایہہ
 بہتر محاوریاں، اکھاناں نوں شعر دے اندر لیاون واسطے بہت مناسب ثابت ہوئی اے۔ چوکھے
 شاعراں نے آپنا مَدّ عابیان کرن واسطے کہتاں دے اندر پرانیاں اکھاناں دی بہت خوبصورت
 جھوت بنائی۔ گجھ گھی فنکاراں نے کہت دے اندر محاوریاں دی بندش دی ایہہ ریت ویکھ کے
 آپ محاورے گھڑ کے کہت جوڑے۔ کہت دی ایس خاص بہتر نے تے محاوریاں دی ورتوں
 نے سُنن والیاں دے واسطے یاد رکھن دی بہت آسانی پیدا کردتی۔ سو پرانے دور وچ گھراں
 وچ اٹھدے پٹھدے لوک آپنی گل وچ مثال دیوں لئی یاں زور پیدا کرن لئی کہناں نوں
 ورتدے۔ کہت دی بہتر وچ ایس محاورے بندی توں وکھ واقعات نوں ڈرامائی انداز مال بیان
 کرن واسطے وی بڑی سہولت اے۔ ایس بہتر وچ شعر دے لکھریاں دے قافیے اک خاص قسم دا

سنگیت پیدا کر دے نیں۔ ایہہ سنگیت بالاں دیاں پُرائیاں کھیڈاں دے مال گائے جان والے
گیت یاد کر اؤندا اے جیویں ککلی یاں تھال دے گاؤں:

ککلی کلیردی پگ میرے ویردی ڈوپنہ میرے بھائی دا فٹے مونہہ جوانی دا

تھال دے بول نیں:

ویر آیا نہا کے روٹی دتی پا کے کھانی اے تے کھا نہیں تے نوکری نوں جا آل مال پورا ہویا تھال
ایہہ وی کہت دا ای رُوپ اے۔ ایہہ وگنی نہ صرف ظاہر کردی اے کہ ہور صفاں وگنر
کہتاں دا پچھا وی لوک سنگیت تے لوک روایت مال جڑیا ہویا اے۔ کہت شاعری دی اک صنف
اے۔ جیہدے لغوی معنی شاعری تے چھند دوویں دے گئے نیں۔ شروع وچ اسپس گل کر آئے
آں تفصیل مال کہ گجھ پارکھاں کہت نوں چھند آکھیا اے تے گجھ نے شاعری۔ کہت لفظ دا
مطلب شاعری اے ”گوٹا“ توں بنیا اے۔ اک لحاظ مال ساری شاعری نوں کہت کہہ سکے آں،
پر کہت اک وکھری صنف بن گئی۔ اک مخصوص چھند مال تے اوس چھند دی شکل بھائی کاہن سنگھ
نا بھاتے رتن سنگھ جگی ہوراں تفصیل مال دس دتی اے۔ عام طور تے کہت وچ چار مصرعے
ہوندے نیں۔ ہر مصرعے وچ تن ویرام اٹھ اٹھ اکھراں تے اخیر والا ست اکھراں تے آؤندا
اے۔ کہت دی ایہہ معیاری تعریف تے ہے پر اسپس ونگیاں وچ ویکھ لیا اے کہ کہت ورتوں وچ
شاعراں نے ایس توں انحراف وی کیتا اے۔ کدھرے چار تافیے رلدے نیں تے کدھرے
مصرعے دے دو تافیے رلدے نیں۔ کدیں اندر دے تافیے وکھرے تے باہر دا تافیہ اکوای ہوندا
اے۔ تے کدیں پورے کہت دے اندر دے تے باہر دے تافیے وی اکوای ہوندے نیں۔ کہت
دیاں گجھ ونگیاں تے اسپس پٹیش کیتیاں نیں۔ ساریاں دے نمونے تے نہیں فہرست دے رہے
آں۔ کہت وچ اساڈے کلاسیکل قصے، ہیر، سونہی تے پورن بھگت لکھے گئے نیں۔ طنز و مزاح وی
کہتاں وچ لہندا اے، تے گجھ ٹیکنیکل کتاباں وچ وی کہت دی ورتوں دسدی اے۔

بھگوان سنگھ

ہیر

گنگارام	حقیقت رائے دھرمی
کالیداس	پورن بھگت
جوگ سنگھ	ہیر
بھائی ارجن سنگھ	قصہ برکت علی
بھولا ناتھ آریہ	قصہ بھاگن مائی
وساکھ سنگھ	قصہ دل دریا
بھگت رام	چھڑیاں دا کرتب
وریام سنگھ	گھنڈ والی مار
سنت سنگھ آبلو والیہ	نالہ دلفگار
سردار سوہن سنگھ	جنم لیلا
دیوارام	قصہ راجہ موروجھ
مٹ سنگھ	شامو مار
کورڈت سنگھ	نوکر دی مار
پنڈت پورنچند رام جی داس	رائی اندوتی وراجہ روپ چند
بھائی کرتا سنگھ	پرہیلا و بھگت
کوکل چند	قصہ پرتابی ماردا
امر سنگھ	چھوٹا خاوند اور بڑی بیوی بڑا خاوند اور چھوٹی بیوی
بھائی کوپال سنگھ مستری	جنگ نامہ مالا کاند
بھائی کرتا سنگھ	بڑا قصہ چنیل ماردا
زائن سنگھ درزی	نیا قصہ شیا سوں مار
بھائی واجد حسین عارف	راج نمیتی بچن

حوالہ جات و حواشی

- ۱۔ مہاں کوش، بھائی کاہن سنگھ ما بھا، دلی: نیشنل بک شاپ، 1996ء، ص 298
- ۲۔ پنجابی کوش، پیالہ: محکمہ پنجابی، 1955ء، جلد 1، ص 472
- ۳۔ ہندی اردو لغت، راجسیدو رراؤ، اصغر، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1993ء، ص 348
- ۴۔ پنجابی اردو لغت، تنویر بخاری، لاہور: اردو سائنس بورڈ، 2000ء، ص 1134
- ۵۔ A Dictionary of Urdu Classical Hindi and English, John T. Platts, 1973, p 809
- ۶۔ ساہت کوش، رتن سنگھ جلی، ڈاکٹر، پیالہ: پبلیکیشنس بیورو پنجابی یونیورسٹی، 1989ء، ص 384
- ۷۔ پنجابی ادب دی کہانی، عبدالغفور قریشی، لاہور: عزیز بکڈپو، نومبر 1972ء، ص 87
- ۸۔ پنجابی شاعراں دا تذکرہ، مولابخش گٹھ، لاہور: عزیز پبلیشرز، 1988ء، ص 19
- ۹۔ بول تے تول، غلام یعقوب انور، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ فروری 1981ء، ص 45
- ۱۰۔ مہاں کوش، بھائی کاہن سنگھ ما بھا، ص 298
- ۱۱۔ ساہت کوش، رتن سنگھ جلی، ڈاکٹر، ص 384
- ۱۲۔ یک سک، محمد آصف خاں، لاہور: پنجابی ادبی بورڈ، 1992ء، ص 138
- ۱۳۔ ساہت کوش، رتن سنگھ جلی، ڈاکٹر، ص 384
- ۱۴۔ ادبی اصناف، گیان چند، گجرات: اردو اکادمی، 1989ء، ص 86
- ۱۵۔ ساہت کوش، رتن سنگھ جلی، ڈاکٹر، ص 384
- ۱۶۔ پورن بھگت، امام دین، امرتسر: پنڈت مادھو رام راگھورام، 1918ء، ص 4
- ۱۷۔ قصہ ڈلا بھٹی، کرپا رام، امرتسر: بھائی ہر دت سنگھ، بھائی چتر سنگھ، جیون سنگھ تاجران کتب، سن، ن و ص 2
- ۱۸۔ روپ بسنت، کرپا رام، لاہور: مطبع مفید عام، 1904ء، ص 3
- ۱۹۔ سونہی، گنگا رام، لاہور: منشی گلاب سنگھ، سن ن م، ص 2

- ۲۰۔ باراں ماہ، سادھو گنگا رام اوواسی، امرتسر: وزیر ہند پریس، سن ن م، ص 5
- ۲۱۔ دل بھر ماوا، استاد صاحب دیال، لاہور: آریہ سٹیم پریس، 1913، ص 4,5
- ۲۲۔ اوبی، ص 6,7
- ۲۳۔ اوبی، ص 9
- ۲۴۔ نیا قصہ برکت علی، بھائی ارجن سنگھ، امرتسر: بھائی چیت سنگھ بھائی جیون سنگھ تاجران کتب بازار مانئی سیواں، سن، ن م، ص 5
- ۲۵۔ گلزار شاہ مراد؛ سراج الدین قریشی، راولپنڈی: شریف پریس، 1908ء، ص 42
- ۲۶۔ اوبی، ص 45
- ۲۷۔ کہت نیاز، لاہور: منشی عبدالکریم تاجر کتب مالک کتب خانہ کریمہ کشمیری بازار، سن ن م، ص 2
- ۲۸۔ اوبی، ص 6

